

## V BÖLMƏ TURİZMİN İNKİŞAFI MƏSƏLƏLƏRİ

UOT 33.338.4

*Fərhad Pənah oğlu RƏHMANOV*  
*i.e.d., professor, ADİU;*

*Elçin Bahman oğlu SÜLEYMANOV*  
*dos., i.f.d., Bakı Mühəndislik Universiteti;*

*Elmira Məhəmməd qızı QOCAYEVA*  
*dos., i.f.d., Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti*

### KORONAVİRUS PANDEMİYASININ AZƏRBAYCANDA TURİZMİN İNKİŞAFINA TƏSİRİ

#### *Xülasə*

Məqalədə Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində 417 respondenti əhatə edən orijinal sosioloji sorğu zamanı əldə edilmiş nəticələr təhlil edilir və ümumiləşdirilir.

Müəlliflər müasir şəraitdə və postpandemik dövrdə respublikada daxili və gəlmə turizminin inkişaf perspektivləri, potensial səyahətçilərin davranış stereotiplərinin dəyişməsi məsələlərinə: səyahət üçün maliyyə imkanlarından asılı olaraq davranış strategiyalarına, turizm vasitəçilərindən istifadə üstünlüklərinə, kollektiv yaşayış obyektlərinə olan münasibətə və digər praktiki məsələlərə diqqət yetirirlər.

*Açar sözlər: koronavirus pandemiyası, turizm sahəsi, davranış stereotipləri, yerləşdirmə vasitələri, sosioloji sorğu.*

#### *Giriş*

2020-ci ilin əvvəlindən etibarən COVID-19 siyasi, ictimai və ekspert müzakirəsinin tam mərkəzində (episentridə) yerləşir. Turizm – həm daxili, həm də beynəlxalq, - yeni koronavirus infeksiyasının yayılmasından daha çox zərər çəkmiş sahələr sırasında yer almışdır. Turizm sahəsində mövcud olan problemlərin tədqiqi istiqamətində əldə olunmuş çoxillik təcrübəyə əsaslanaraq, müəlliflər koronavirus pandemiyasının turizm sferasına təsiri nəticəsində meydana gəlmiş fəsadlara, onun inkişafını əngəlləyən, eləcə də həm böhran səciyyəvi davranış və iqtisadi effektlərlə, həmçinin sanitariya prosedurları ilə bağlı olan amillərə nəzər salırlar.

#### **Koronavirus pandemiyasının dünya turizm bazarına təsirinin təhlili**

Turizm sözügedən pandemiyanın iqtisadi fəsadlarından daha çox zərər çəkmiş sahələr sırasında yer alır. Turizm-rekreasiya sektoruna çox vaxt xarici şoklar təsir göstərir – konkret olaraq qəbul edən ölkələrdə baş verən hadisələr: hərbi münaqişələr və terror təhdidləri, iqlim dəyişiklikləri və təbii kataklizmlər, valyuta məzənnələrindəki tərəddüdlər, maliyyə-iqtisadi böhranlar və s. Bütün bu hadisələr səfərlərin başqa regionlara yenidən bölüşdürülməsinə gətirib çıxara bilər. Lakin koronavirus pandemiyası kimi nəhəng və genişmiqyaslı hadisələr dünya turizm bazarını qeyri-müəyyən müddətə iflic edə bilər. [14, s.25] BMT yanında Ümumdünya turizm təşkilatının (UNWTO) dəyərləndirmələrinə əsasən, cari ilin yanvar ayında proqnozlaşdırılan illik 3-4% civarında artımla müqayisədə 2020-ci ildə dünyada beynəlxalq turistlərin sayı 20-30 faizə qədər aşağı düşə bilər. Bu da, öz növbəsində, 30-50 milyard dollar həcmində turizm sahəsində itkilərin yaranmasına gətirib çıxara bilər. [15, s.14]

Pandemiyanın yayılmasına əks-təsirin göstərilməsi məqsədilə ölkələrin böyük əksəriyyəti öz hava məkanında aviasiya əlaqəsini dayandırmış və əcnəbi vətəndaşların girişini məhdudlaşdırmışdır. Beynəlxalq hava nəqliyyatı assosiasiyasının (IATA) qiymətləndirmələrinə uyğun olaraq, 2020-ci ildə səmşin aviadaşımaldan əldə olunmalı olan gəlirlərdə ümumi qlobal itkilərin miqdarı 50% (434 mlrd. dollar) təşkil edəcəkdir. [16, s. 75]

Turizm və səyahətlər üzrə ümumdünya Şurası (WTTC) COVID-19-un iqtisadi təsirləri ilə bağlı proqnozlar, habelə müxtəlif regionlar üçün turizm sahəsinin müxtəlif bərpa senarilərini dərc edir. 2019-cu ildə turizm və səyahətlər sferasında 330 milyon işçi çalışırdı. Həmin sferanın ÜDM-ə verdiyi töhfə 10,3% (8,9 trilyon dollar) təşkil edir, xidmətlərin dünya ixracında payı isə təxminən 28 %-dir.

Ümumilikdə turizm və səyahətlər sferasında fəaliyyət itkilərinin qlobal qiymətləndirmələri 98,2 milyon nəfərdən 197,5 milyon nəfərə qədər tərəddüd edir; qlobal ÜDM-ə turizm və səyahətlərin verdiyi töhfənin aşağı düşməsi ekspertlər tərəfindən 2,686 trilyon dollardan 5,543 trilyon dollara qədər dəyərləndirilir. [13, s.65]

COVID-19 virusunun Azərbaycanda yayılması 28 fevral 2020-ci il tarixdən etibarən başlamışdır. Həmin tarixdə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Operativ Qərargah tərəfindən ölkədə koronavirus infeksiyasının ilk yoluxma halı qeydə alınmışdır. 19 mart 2020-ci ildə ölkədə koronavirus haqqında rəsmi sayt fəaliyyət göstərir, burada Azərbaycanda sözügedən virusla bağlı mübarizənin cari vəziyyəti haqqında geniş məlumatlar, yoluxmalar üzrə statistika, eləcə də əhali üçün tövsiyələrlə zəngin informasiya və operatorla əlavə bilgilərin əldə olunmasına xidmət edən çat yer alır.

Pandemiyanın inkişafı turizm sənayesinin insanların sərbəst hərəkətmə imkanlarından necə asılı olduğunu əyani surətdə nümayiş etdirmişdir. Ayrı-ayrı ölkələrdə əhali tərəfindən epidemioloji vəziyyətin necə qəbul edilməsi daxili və beynəlxalq turizmin inkişafına ciddi surətdə təsir göstərir. Bu, turizm sferasından əhəmiyyətli dərəcədə asılı olan ölkələr üçün xüsusi önəm daşıyır. Həmin ölkələrə Bolqarıstan və Azərbaycan aiddir.

2020-ci ilin aprel ayının birinci yarısında Azərbaycan və Bolqarıstan universitetlərinin alimləri tərəfindən koronavirus pandemiyasının turizm sahəsinə necə təsir göstərməsi ilə əlaqədar sosioloji tədqiqat (onlayn-sorğu) keçirilmişdir. Sorğu bir neçə dildə - bolqar, rus, ingilis, ispan dillərində yayılmışdır. Cavabların böyük əksəriyyəti Bolqarıstan və Azərbaycandan daxil olmuşdur - 656 Bolqarıstan və 417 Azərbaycan vətəndaşından. Demografik təhlil göstərmişdir ki, Azərbaycanda soruşulanların 68%-i qadınlar olmuşdur. Soğruda iştirak edən 18-24 yaş qrupuna aid respondentlərin hissəsi 49,6% təşkil etmişdir. Azərbaycanda respondentlərin əsas kütləsi - yaş 24-dən 55-ə qədər və daha çox olan insanlar 51,4% civarında olmuşdur.

Respondentlərin 24,7%-ni dövlət qulluqçuları (təhsil sferasında çalışan işçilər, səhiyyə işçiləri, hüquqşünaslar, iqtisadçılar, proqramçılar, mühəndislər), 42,2% - magistrantlar, doktorantlar və ali məktəblərin iqtisadiyyat, turizm və hüquq ixtisaslarının 2-4 kurs tələbələri təşkil etmişdir. 13,9%-i özəl sektorda işləyir (özəl kompaniyaların işçiləri və rəhbərlər), 3,6%-i öz şəxsi biznesinə malikdir, frilanserlər - 1,4%, təqaüdüçülər - 1,7%, evdar qadınlar və işsizlər -7,2% təşkil etmişdir. Ali təhsilə malik respondentlər soruşulanlar arasında böyük üstünlüyə malikdir. Respondentlərin 57,8%-i nikaha daxil olmamış insanlardır. Uşaqlı ailə cütüklərinin payı 34,3% civarındadır. Uşağı olmayan ailələr 4,8% təşkil edir. Respondentlərdən boşanmış və dul olmuş insanlar müvafiq olaraq 1,7% və 1,4% olmuşdur.

#### **Karantin aradan qaldırıldıqdan sonra əhalinin ölkə daxilində səyahətlərə dair sərgilədiyi münasibətin təhlili**

Pandemiya son illər ərzində müşahidə olunan tendensiyaları gücləndirmişdir: təşkil edilmiş turizmin və turpəketlərə bağlılığın aşağı düşməsi, ekoloji turizmin artması, rəqəmsal texnologiyaların tətbiqinin genişləndirilməsi, onlayn-aqreqatlar və platformaların istifadəsi, təkliflərin fərdiləşdirilməsi və personalaşdırılması və sair. Ümumilikdə ən yaxın perspektivə biz həm beynəlxalq, həm də daxili turizm səyahətlərinin ümumi sayının azalacağını proqnoz edə bilərik.

Buna bir sıra amillər səbəb olur: qlobal tənəzzül və əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin aşağı düşməsi; potensial turistlər arasında COVID-19-a yoluxmaq əndişəsinin geniş surətdə yayılması; turizm xidmətlərinin distansiya saxlamaq zərurəti ilə bağlı çeşidinin məhdudlaşdırılması; turistlər üçün nəzərdə tutulan xidmətlərin bahalaşması; eləcə də potensial turistləri insanların kütləvi toplaşma yerlərindən uzaq durmağa məcbur edən yoluxma təhlükəsi qarşısında qorxu və davranış stereotiplərinin dəyişməsi (virtual səyahətlər də daxil olmaqla daha intensiv onlayn istehlaka keçidin reallaşdırılması).

Bundan əlavə, əvvəlki illərlə müqayisədə kurort zonalarının sanitar-epidemioloji müdafiəsinə əhəmiyyətli dərəcədə daha çox diqqət yetirilməlidir. Bununla yanaşı, turizmin inkişafının qarşısını alan və əks-epidemioloji məhdudlaşdırıcılarla bağlı amillər, ən azından, kütləvi vaksinasıya başlayana qədər bazara təsir göstərməkdə davam edəcək.

Belə şəraitdə tələbin azalmasına baxmayaraq daxili və giriş turizminin qorunub saxlanılması və hətta artırılmasını yalnız xaricə səfər edən turist axınlarının bir hissəsinin AR üzrə səyahətləri ilə əvəzlənməsi və qlobal bazarda Azərbaycan turizm destinasiyalarının irəli çəkilməsi hesabına reallaşdırmaq mümkün olacaqdır. Turizm bazarının iştirakçıları daha çox daxili turizm səfər turizmi ilə müqayisədə daha sürətlə və çevik şəkildə bərpa olunmaq qabiliyyətinə malikdir. Bu, turizm sferasında təklif strukturunun dəyişməsinə, bazara yeni məhsul və xidmətlərin çıxarılmasını, turizm sahəsinin kifayət qədər çevik idarəçiliyinin tətbiq olunmasını və effektiv dövlət dəstəyini tələb edəcəkdir.

Sorğu materiallarının göstərdiyi kimi, mürəkkəb epidemioloji və iqtisadi vəziyyətə baxmayaraq respublika sakinləri gələcək yayda məzuniyyətə yollanmağı planlaşdırır.

**"Siz öz ölkənizdə turistik səyahəti həyata keçirmək niyyətindəsiniz yaxud bunu ölkənizdə qüvvədə olan fəvqəladə vəziyyətin aradan qaldırılmasından sonra ilk fürsət yaranan kimi reallaşdırmaq fikrindəsiniz?"** sualına cavab verən respondentlərin sayı təxminən eyni dərəcədə bölünmüşdür.

Bir çoxları öz istirahətini qurban vermək niyyətində deyil, lakin planlarını da kifayət qədər ehtiyatla qururlar. Respondentlər sərhədlərin tezliklə açılmasını gözləmir. Ən yaxın zaman kəsiyində xarici ölkələrə edilən səfərlər sual altında qalır. Odur ki, insanlara ölkə daxilində istirahət barədə sual verildə, soruşulanların 47% -i buna hazır olduqlarını bildirmişlər.

Respondentlər arasında 53% özünü təcrid rejimi aradan qaldırıldıqdan sonra karantindən "bəz-diklərinə" baxmayaraq, Azərbaycan ərazisi üzrə səyahətlərə yollanmağa hazır olmadıqlarını ifadə etmişdilər. Həmçinin nəzərə almaq lazımdır ki, koronavirusa yoluxmaq qorxusu səbəbindən uzaq səfərləri qəti surətdə istisna etməyə hazır olan respublika əhalisinin hissəsi 23% təşkil edir.

2020-ci ilin yayında xarici səfərlərə yollanmaqdan imtinanın səbəbləri qismində bunun texniki cəhətdən mümkün olub-olmaması ilə bağlı qeyri-müəyyənliklər - sərhədlərin açıq olması, mehmanxanaların və turizm servisinə daxil digər təşkilatların fəaliyyət göstərməsi sual altında idi. Başqa səbəblər - iki həftəlik karantinə riayət etmək zərurəti, gəlirlərin aşağı düşməsi və öz sağlamlığı ilə bağlı narahatlıqlardır.

#### **Yay məzuniyyətinin keçirilməsi yeri ilə bağlı əhalinin üstün tutmalarının təhlili**

Sorğunun nəticələri bir daha təsdiq etmişdir ki, pandemiya respublika sakinlərinin məzuniyyət dövründəki planlarına ciddi şəkildə təsir etmişdir. Sorğunun nəticələri göstərir ki, sakinlərin böyük əksəriyyəti məhz respublika hüdudlarında məzuniyyət keçirməyi və istirahət etməyi planlaşdırır: evdə, şəhər ətrafında yerləşən evdə, respublikanın sanatoriya yaxud kurortlarında istirahət etmək, sərbəst məzuniyyət vaxtının Azərbaycanın görməli yerlərində ekskursiyalara həsr etmək.

Yoluxma qorxusu respublika əhalisinin əksər hissəsinə passiv istirahətlə məhdudlaşaraq respublika daxilində qalmaq diktə edir. Respondentlərin yalnız onda bir hissəsi (9,1%) koronavirusa yoluxmaq təhlükəsinə baxmayaraq, aktiv istirahətə - yaşadığı ərazidən kənar, lakin Azərbaycan hüdudlarında ekskursiyalara üstünlük verir.

Azərbaycanda aparılmış sorğunun nəticələrinə uyğun olaraq, respondentlərin 38,8 faizi hesab edir ki, onlar 2020-ci ildə öz yay məzuniyyətlərini keçirəcək və öz ölkəsində dincələcəklər. Azərbaycanlılar üçün 2020-ci ilin yayında istirahət üçün daha üstün hesab edilə biləcək məkan kənd ərazisində yerləşən öz şəxsi kottec yaxud dostların evidir (40,5%). Azərbaycan vətəndaşları arasında cavablarda cinsi mənsubiyyət nöqtəyi-nəzərindən hər hansı xüsusi fərqlərə rast gəlinmir.

Sorğunun nəticələrindən belə bir fikir irəli sürmək mümkündür ki, daimi əmək məşğulluğu olmayan soruşulan tələbələrini xeyli hissəsi daxili turizmə üstünlük verir (soruşulanların 45,4%-i).

Kənd ərazisində yerləşən öz villasında yaxud dostlarının evində yay məzuniyyətinin keçirilməsinə üstünlük verilməsi ilə bağlı 35-44 yaş qrupuna aid nümayəndələr diqqət çəkir (respondentlərin 61,8%-i). Digər yaş qrupları ilə müqayisədə evdə qalmağa üstünlük verən 18-24 yaşında gənclərdir (34,8%). Ölkə üzrə səfərlərlə 2020-ci ilin yayında istirahət etməyi planlaşdıran ən çoxsaylı qrup (47,2%) tələbələrdir. 2020-ci ilin yay məzuniyyətində xaricdə istirahət etməyi ən çox arzulayanlar frilanserlərdir (66,7%). Ali təhsilə malik insanlar məhz öz ölkəsində məzuniyyət keçirməyi planlaşdıran qruplar sırasındadır (40,5%), lakin orta yaxud daha aşağı təhsilə malik respondentlərin yalnız 26,9%-i bunu reallaşdırmaq niyyətindədir.

Orta, yaxud daha aşağı təhsilə malik adamlar daha çox öz evində məzuniyyət keçirmək istəyini sərgiləyir (40,4%), eyni zamanda, bu fikirdə olan ali təhsilli insanlar 24,4% təşkil edir. Ali təhsilə malik insanlar xaricə yollanmağı daha çox düşünür, lakin orta yaxud daha aşağı təhsilli insanlar isə bu baxımdan azlıqdadır – 15,4%. Respondentlərin 2020-ci ildə yay istirahətinin keçirilməsi üçün məkanın seçimi zamanı ailə statusuna gəldikdə isə, burada əhəmiyyətli fərqlər müşahidə olunmur. Respondentlər arasında yalnız uşaqı ailələr yaşayış yerinin hüdudlarından kənarında yerləşən öz şəxsi villa yaxud dostların evində keçirməkdə daha çox istəklili olduqlarını iddia edir (49%).

2020-ci ilin aprel ayına olan vəziyyətə görə ölkə vətəndaşları COVID-19 infeksiyasından zərər görmüş ölkələri 2020-ci ildə ziyarət etməyə bir o qədər də həvəsli görünür. Soruşulanların 79,1%-i həmin təyinat punktlarına səyahət etməyi planlaşdırmır. Gender bölüşdürülməsi təxminən eynidir. Hər iki cinsin nümayəndəsindən olan respondentlər olduqca yaxın nəticələr nümayiş etdirmişdir – təxminən 74% kişilər və 80% qadınlar üçün. Yaş səviyyəsi baxımından nəticələr çox da fərqlənmir, yaşı 55-dən çox olan insanlar daha ehtiyatlıdır.

Potensial Azərbaycan turistləri məzuniyyət dövründə xarici ölkələrə yollanmaq perspektivlərinin qiymətləndirilməsi baxımından təmkinli nikbinlik nümayiş etdirir. Respondentlərin 28,3%-i sərhədlərin açılmasını gözləyir və onu istirahətə və ekskursiyalara həsr etmək niyyətindədir. Onlardan 23,5%-i respublika hüdudlarından kənarında xüsusiləşdirilmiş müəssisələrdə istirahət etmək niyyətindədir, 4,8% isə öz istirahətini ekskursiyalara həsr etməyi planlaşdırır.

Bütün bu rəqəmlər son iki onillik ərzində Azərbaycan vətəndaşlarında formalaşmış tendensiya haqqında xəbər verir. Bu tendensiya ondan ibarətdir ki, vətəndaşlarımız respublika hüdudlarından kənarında öz məzuniyyətini keçirmək, dünyanı tanımaq, dünya ilə bağlı öz biliklərini genişləndirmək, dünya incəsənət nümunələri ilə tanış olmaq, tarixi və mədəniyyət abidələrini görmək istəyirlər. Xaricə səfər etməyin başqa əsas motivasiyası qismində xaricdə turistlərə xidmət göstərilməsinin yüksək standartlarıdır ki, yerli turizm servisinin təşkilatçıları bununla hələlik öyünə bilməz.

**Turizm səyahətlərinin yerinə yetirilməsi üçün maliyyə imkanlarına pandemiyanın təsiri-nin araşdırılması**

Fövqəladə vəziyyətin aradan qaldırılmasından sonra turizmin inkişafı üçün vacib məsələ turizm üçün vətəndaşlarda maliyyə resurslarının olmasıdır. Pandemiya respublika vətəndaşlarının maddi vəziyyətinə təsir göstərməyə bilməzdi.

Koronavirus pandemiyasının turizm səyahətlərinin reallaşdırılmasının maddi imkanlarına necə təsir etdiyi haqqında suala respondentlərin çoxu (58,8%) cavab vermişdir ki, bunun yerinə yetirilməsinə onların vəsaiti tapılar. Ancaq əhalinin xeyli hissəsi (41,2%) koronavirus pandemiyasının elan edildiyi andan maddi vəziyyətinin pisləşdiyini demişdir. Bununla əlaqədar onlar hesab edirlər ki, onların resursları turizm səfərləri üçün kifayət etməyib bilər.

Əlbəttə, gəlirlərin azalmasına çoxlu sayda səbəblər təsir etmişdir: sifarişlərin azalması, əmək haqqının kiçilməsi və işgötürənlərin mükafatları ödəməkdən imtina etməsi, əlavə gəlirlərin kəsilməsi, iş günlərinin sayının azalması, məcburi ödənişsiz məzuniyyətə göndərilməsi və s.

Qeyd edək ki, turizm üçün vəsaitlərin olması ilə bağlı müxtəlif cinslərin nümayəndələri arasında ciddi fərqlər müşahidə olunmur. Yaş senzina əsasən cavabların təhlili göstərmişdir ki, 35-44 yaş və 55 yaşdan yuxarı qrupun nümayəndələrinin əksəriyyəti (72,7%) hesab edir ki, turizm üçün kifayət qədər vəsaitləri tapılacaq.

Sosial statusdan asılı olaraq sorğunun nəticələri göstərir ki, respondentlər arasında təqaüddçülər və frilanserlər turizm səyahətləri üçün kifayət qədər vəsaitlərinin olacağına (müvafiq olaraq 85,7% və 83,3%) əmindir. Özəl şirkətlərin əməkdaşları və şəxsi biznes sahibləri məhdudiyatların aradan qaldırılmasından sonra turizm üçün vəsaitlərin olacağına çox da əmin deyillər (müvafiq olaraq 77,1% və 74,1%).

Respondentlərin təhsil statusu karantinin aradan qaldırılmasından sonra turizm fəaliyyəti üçün pul resurslarının mövcudluğu ilə bağlı əminliyə əhəmiyyətsiz dərəcədə təsir göstərir. Əgər sorğuda iştirak etmiş ali təhsilli insanlar arasında 58,1% hesab edir ki, turizm üçün onların kifayət qədər vəsaitləri olacaq, orta və daha aşağı təhsilli respondentlər arasında belə düşüncələrin faiz göstəricisi 63,5%-dir.

#### Nəticə

Araşdırma nəticələri, bir tərəfdən, pandemiyanın turizm təsiri ilə bağlı əhalinin münasibətinin müxtəlif aspektlərini təhlil etməyə, digər tərəfdən isə Azərbaycanda turizm sektorunun gələcək inkişafının konturlarını müəyyənləşdirməyə imkan yaradır.

1. Azərbaycanda aparılmış sorğunun nəticələri göstərir ki, turizmin dirçəlməsinin birinci mərhələsi daxili turizmin inkişafının gücləndirilməsi ola bilər.

Sorğunun nəticələri əsasında belə bir qənaətə gəlmək mümkündür ki, yaranmış mürəkkəb epidemioloji və iqtisadi vəziyyətə baxmayaraq, respublika sakinləri əsasən ölkə hüdudları daxilində yayda məzuniyyətə yollanmağı planlaşdırır. Geniş şəkildə tətbiq olunan əks-epidemioloji məhdudiyatlarla əlaqəli olan və turizmin inkişafını ləngidən amillər ən azı kütləvi vaksinasianın başlanğıcına qədər bazara öz təsirini göstərəcək.

Belə şəraitdə tələbin azalmasına zidd olaraq daxili və səfər turizminin qorunub saxlanılması və hətta artırılması yalnız Azərbaycan üzrə səyahətlərlə səfər turizm axınının bir hissəsini əvəzləşdirməklə və eyni zamanda qlobal bazarda Azərbaycan turizm distansiyalarının irəli çəkilməsi hesabına təmin etmək mümkündür. Turizm bazarı iştirakçılarına daxili turizmə daha çox diqqət yetirmək lazımdır, çünki səfər turizmi ilə müqayisədə onun dirçəldilməsi daha tez baş verə bilər.

Bu, turizm sferasında təklif strukturunun dəyişməsinə, bazara yeni məhsulların və xidmətlərin çıxarılmasına, çevik idarəçiliyin həyata keçirilməsinə və dövlət tərəfindən effektiv surətdə turizm sahəsinin dəstəklənməsinə tələb edəcək.

2. Həyata keçirilmiş sorğu səyahətlərin planlaşdırılması zamanı respublikanın turizm servisinin təşkilatçıların xidmətlərinə əhalinin münasibətini üzə çıxarmağa imkan vermişdir. Respondentlərin əksəriyyəti ölkə daxilində səyahətlər zamanı şəxsi, qohum qeyri-formal əlaqələri istifadə etməyi, turizm agentlikləri qismində vasitəçilərdən imtina edərək hotel, sanatoriya və digər turizm agentlikləri ilə birbaşa razılaşmağı düşünür.

3. Həyata keçirilmiş sorğunun nəticələri göstərir ki, respublika sakinlərinin maddi vəziyyətinə pandemiyanın ciddi şəkildə təsir etməsinə baxmayaraq, onların xeyli hissəsi hesab edir ki, turizm səfərlərinin yerinə yetirilməsi üçün onların pulları olacaq. Ancaq azərbaycanlıların əhəmiyyətli hissəsi yenə də düşünür ki, onların maliyyə çətinlikləri olacaq və bu, ölkədə fəvqəladə vəziyyət aradan qaldırıldıqdan sonra səfərlərin büdcəsinə öz mənfi təsirini göstərəcək.

4. Tədqiqat nəticələri ölkənin turizm sektorunun bərpası və inkişafının yollarını və mexanizmlərini ümumi şəkildə təsvir etməyə imkan verir.

Fəaliyyətin perspektivli istiqamətləri aşağıdakılar ola bilər: mədəni-idrak səyahətləri çərçivəsində mövcud turizm marşrutlarının funksionallığının genişləndirilməsi; respublikada lokal turizm

- 13.Recovery Scenarios 2020 & Economic Impact from COVID-19Infographics. URL: [https://wtc.org/Research/Economic-Impact/Recovery-Scenarios-2020-Economic-Impact-from - COVID-19](https://wtc.org/Research/Economic-Impact/Recovery-Scenarios-2020-Economic-Impact-from-COVID-19).
- 14.Hilman H., Kaliappen N. Market Orientation Practices and Effects on Organizational Performance // Empirical Insight From Malaysian Hotel Industry. - 2014.- 4 (4). doi: 10.1177/2158244014553590. Paolo Mattana 48, Emsden C.49
- 15.UNWTO. URL: <https://www.unwto.org/>.
- 16.IATA. URL: <https://www.iata.org/>.

*Фархад Панах оглы Рахманов  
д.э.н., профессор, АГЭУ;*

*Элчин Бахман оглы Сулейманов  
доцент, д.ф.э., Бакинский Инженерный Университет;*

*Эльмира Мухаммад гызы Годжаева  
доцент, д.ф.э., Азербайджанский Университет Туризма и Маркетинга*

### **Влияние пандемии коронавируса на развитие туризма в Азербайджане**

#### *Резюме*

В статье анализируются и обобщаются результаты эмпирических измерений, полученные в ходе оригинального социологического обследования, охватывающего 417 респондентов в различных регионах Азербайджана. Авторы концентрируются на вопросах перспектив развития внутреннего и въездного туризма в республике в современных условиях и в постпандемический период, изменения поведенческих стереотипов потенциальных путешественников: стратегиях поведения в зависимости от финансовых возможностей для поездок, их предпочтений в использовании посредников, отношению к коллективным средствам размещения и пр. практик.

*Ключевые слова: пандемия коронавируса, индустрия туризма, поведенческие стереотипы, средства размещения, социологический опрос.*

*Farhad Panah Rahmanov  
professor, ASEU;*

*Elchin Bahman Suleymanov  
Ph. D., Baku Engineering University;*

*Elmira Muhammad Qojayeva  
Ph. D., Azerbaijan Tourism and Management University*

### **Coronavirus pandemic influence on the tourism development in Azerbaijan**

#### *Summary*

The article provides analysis and summary of empirical measurements derived over the course of original sociological survey that covered 417 respondents in various regions of Azerbaijan.

The authors focus on the prospects for the development of domestic and inbound tourism in the country during the modern conditions and in the post-pandemic period, changes in behavioral stereotypes of potential travellers: the behavioral strategies dependent on financial capabilities for travel, their attitudes towards the use of intermediaries, means of collective accommodation, and additional disinfecting solutions in residential premises and related practices.

*Key words: coronavirus pandemic, tourism industry, behavioral stereotypes, accommodation means, sociological survey.*